

TERRITORY MATTERS: ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР НАСЛІДКІВ ПАНДЕМІЇ В ДЗЕРКАЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

I.В. Гукалова

iryna.gukalova@gmail.com

Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна

The paper consistently analyzes aspects of the impact of the COVID-19 pandemic on socio-economic and spatial processes and the experience of European countries in combating coronavirus crisis. Its findings can inspire new reflections on pandemic by geographers.

Keywords: *COVID-19, spatial dimension, human geography, European experience, Ukraine.*

За версією тлумачного словника англійської мови Collins, словом 2020 року було визначено «локдаун», під яким розуміють суворі заходи стримування, запроваджені урядами по всьому світу для зниження швидкості поширення COVID-19. До десятка найуживаніших слів року увійшли також «коронавірус», «самоізоляція», «соціальне дистанціювання», «відпустка без утримання», «тік-токер», «кей-воркер» (співробітник, який працює у життєво важливій для суспільстві сфері) [1]. Ці слова були обрані філологами через «об'єднуючий досвід», який вони мали для мільйонів людей, які колективно протистояли поширенню небезпечної інфекції. Одночасно це підтвердило реальність глибоких і незворотних змін у суспільстві та його просторовій організації, висувуючи на перший план питання здоров'я, безпеки, ефективного тактичного і стратегічного планування. Карантинні заходи, закриті кордони, відеоконференції чи соціальна дистанція – все це об'єднується поняттями простору чи відстані, бар'єрів чи безбар'єрності. Коронакриза набула просторових рис, а отже і відповіді на неї також мали бути просторовими.

Першим, що лежить на поверхні і може бути затребуваним в аналізі географії пандемії і чутливості до її наслідків окремих територій, є використання геоаналітики, насамперед, ГІС-технологій і Big Data для аналізу просторових процесів поширення вірусу, дотримання людьми самоізоляції, наслідків карантинних заходів. Але навіть у країнах, готових до використання великих обсягів мобільних даних для моніторингу щоденної активності населення, під час пандемії аналітики зіткнулися з головною перешкодою у вигляді конфіденційності інформації про захворюваність чи дотримання самоізоляції, а також відсутності юридичних підстав її розголошувати [2]. Відтак, доки не буде апробований агрегований і знеособлений програмний продукт, який

дозволятиме аналізувати мобільність в масштабах всього населення, потенціал використання Big Data, на жаль, буде обмеженим не тільки через технологічні причини.

Глобально пандемію коронавірусної хвороби COVID-19 і карантинні обмеження, пов'язані із нею, доцільно розглядати як новітні «Пан-процеси», якими охоплений весь світ в його структурно-системній цілісності з більшим чи меншим враженням окремих макрорегіонів, а також міст. Коронакриза стала фактором як політичної солідарності, так і роз'єднаності країн, однією з геостратегічних реалій, яка посприяла вимушеній просторовій, і як наслідок – соціально-економічній фрагментації суспільства. В об'єднаній Європі пандемія стала асоціюватися з негативним впливом на європейську єдність, наступом на перебіг євроінтеграційних процесів у різних сферах, хоча з самого початку було зрозуміло, що повноваження у сфері охорони здоров'я не належать інститутам влади ЄС, а належать окремим державам, які вправі діяти на свій розсуд. Але і певні координаційні рішення в ЄС під час зростання хвиль пандемії, не завжди сприймалися урядами окремих країн як прийнятні для себе. Продовжуючи цю думку зазначимо, що досвід України також показав приклади політизації ставлення до протипандемічних заходів, нерідко мав місце супротив органів місцевого самоврядування рекомендаціям уряду задля запобігання місцевим економічним втратам внаслідок локдаунів, отже пандемія стала фактором погіршення стану згуртованості і нашої держави.

Те, що поширення пандемії в світі було дуже нерівномірним не потребує додаткового обґрунтування. У світі, в Європі, в Україні є місця більш масштабного удару і великої кількості померлих, є й території, які зазнали значно меншого ураження і швидкого виходу з високого рівня захворюваності. Свідченням цього є безперервні дані Центру ресурсів боротьби з коронавірусом Джона Хопкінса [3], Об'єднаного дослідницького центру Європейської Комісії (JRC) [4], Європейського центру з профілактики і контролю захворювань [5] та багатьох інших ресурсів «кризового» моніторингу.

Просторова нерівномірність поширення інфекції, різні заходи протидії хворобі та їх ефективність на рівні окремих європейських країн та регіонів стала актуальним предметом багатьох досліджень. Зокрема, аналізуючи досвід Італії, вчені дійшли висновку, що планування стримування поширення COVID-19 в окремих регіонах і провінціях країни з давніми традиціями децентралізації, власними правилами тестування населення, разом із заходами контролю на національному рівні, дозволили цій країні, яка найбільше постраждала під час першої

хвилі пандемії, розірвати цикли зараження і обмежити поширення інфекції [6]. Причому, якщо спочатку рішення в цій і деяких сусідніх країнах приймалися на національному рівні, то пізніше вони стали затверджуватися на регіональному рівні або на рівні муніципалітетів (у т.ч. введення комендантської години, що раніше було прерогативою лише центральних органів влади). Через певний час, на хвилі зростання захворюваності у другий половині 2020 р., Рим повернув собі право застосовувати обмежувальні заходи без права їх скасування у провінціях. Але досвід Італії був дуже показовим в плані яскравого прикладу консолідації і активізації регіональних еліт в надзвичайних умовах, автономної місцевої відповіді на виклики. Робимо висновок, що регіоналізм може отримати новий імпульс і зміцнити свій статус в якості моделі розподілення владних повноважень, у т.ч. з врахуванням позицій окремих локальних громад. Цей момент є дуже актуальним для України, де підвищення протипандемічної стійкості її міських та сільських об'єднаних громад наразі залежить від нової, але поки що недооформленої філософії просторового розвитку і громадсько-підприємницької консолідації в процесі децентралізації.

Одним з пояснень перших успіхів у боротьбі з коронавірусом в багатьох європейських країнах стала гнучка політика стримування, у т.ч. зміни прикордонного режиму. Пізнішому проникненню коронавірусу в центральноєвропейські країни сприяв фактор попередніх обмежень щодо пропуску у ці країни мігрантів і біженців (попри вимоги на певні їх квоти з боку керівництва ЄС). Постсоціалістичним минулим можна пояснити і кращу мобілізаційну готовність центральноєвропейських країн до заходів санітарної безпеки, їх рішучі односторонні рішення про закриття кордонів, як-то відбулося, наприклад, у Чехії 10 березня 2020 р. Через два дні після цього урядом цієї країни однією з перших було запроваджено надзвичайний стан [7]. Водночас, відносно незначна захворюваність на коронавірус за першої хвилі поширення пандемії у Центральній та Східній Європі швидко компенсувалася зростаючою інфікованістю і смертністю під час другої хвилі при широкій дискусії з приводу правових підстав запроваджених обмежень. З початком вакцинації фактор закупівлі і використання вакцин різних виробників став приводом для гострих політичних суперечок.

В багатьох країнах з метою «захистити населення і забезпечити безпеку функціонування суспільства» були припинені польоти і поїздки з країн, що не входять в Шенгенську зону, а також, за деякими винятками, обмежені поїздки на роботу і щоденні транскордонні комунікації між країнами-сусідами. Це призвело до дебатів про

конституційні права громадян і навіть до актів громадянської непокори, зокрема, до напівлегальних перетинів кордонів. Описуючи досвід Фінляндії, науковці зазначали, що на відміну від відносно спокійної реакції фінського суспільства на закриття кордону між Естонією та Росією, закриття фінсько-шведської прикордонної території, яка залишалась прозорою з 1950-х рр., викликала серйозне невдоволення з обох боків [8].

Попри зростаючу кількість праць, що описують непросту географію економічного і соціального впливу коронакризи [наприклад, 9,10], досі не можна зробити однозначних висновків ані про кореляційний зв'язок між поширенням інфекції і щільністю населення міст [11], ані між інтенсивністю інфікування і потужністю медичної інфраструктури, а тим більше – відповіддю на це з боку запроваджених у певній країні (регіоні, місті) обмежень [12]. Водночас, кожен з зазначених аспектів має свій просторовий вимір. Відповідно різною є географічна картина зараження, обмежуючих заходів і заходів пост-ковідної політики європейських країн. Це означає, що один і той саме захід міг мати різні наслідки в різних регіонах, що стало важливим уроком для об'єднаної Європи. Більше того, жоден зі значимих просторово диференціюючих паттернів як-то: урбанізовані регіони - сільська місцевість, центр – периферія, відсталі регіони і території згуртованості, менш або більш інноваційно розвинені регіони, регіони з різною віковою структурою населення, регіони з різним рівнем суспільного здоров'я не впливає суттєво на картину «регіональних відповідей» на корона кризу, принаймні в Європі [там само].

Курс на соціальне дистанціювання і зниження ймовірності контактів у свіх країнах став простим і дієвим інструментом уповільнення розповсюдження вірусу та запобігання перевантаження систем охорони здоров'я. Реакції людей на вимоги дотримуватися соціальної дистанції були різними не тільки від країни до країни, від людини до людини [13]. COVID-19 серйозно вплинув на просторову самоідентифікацію й індивідуальне світосприйняття населення, територію кожної людини (розміри особистого її простору), стратифікацію просторових потреб і норми просторової поведінки. Оскільки люди, які мешкають у різних країнах, є носіями різних проксемічних норм, то з введенням соціального (а фактично – фізичного) дистанціювання в діапазоні 1,5-2 м, мова йде про

депривації¹ населення, особливо у тих країнах, в яких звично спілкуватися на коротких дистанціях. Тим не менш, згідно з одним з перших порівняльних досліджень в 11 країнах Європи, запроваджені заходи дистанціювання в перші місяці поширення коронавірусу дали від 2 до 30% внеску в запобігання трансмісії вірусу в залежності від країни дослідження [15].

Тимчасове закриття публічних просторів і об'єктів соціальної інфраструктури в європейських містах також нагадало про їх зростаючу суспільну значущість. Саме вони значною мірою формували спосіб життя європейців останнім часом, включаючи бібліотеки, школи, парки, спортивні клуби, моли, кав'ярні, ресторани, релігійні установи тощо. Під час локдаунів багато людей були відокремлені від цих зон вільного спілкування і дозвілля, які мають для них значення. При вивченні впливу карантинних обмежень на використання публічних просторів українських міст і досягнення Цілей сталого розвитку 2030 у нашій країні, нами було виділено серйозні перешкоди не тільки на шляху досягнення Цілі 11 – збалансованості і стійкості розвитку міст, але й до цілого переліку інших важливих Цілей (рис.1) [16].

Це не триватиме вічно, але піднімає ряд питань: а яких форм соціальної інфраструктури і соціальної взаємодії потребувати суспільство у майбутньому, з урахуванням нових викликів, яке місце посяде цифрова соціальна інфраструктура і чи зможе вона замінити публічні послуги [17]? Те ж саме стосується і велоінфраструктури та іншого мало мобільного транспорту, який за часів обмежень на пересування громадським транспортом, значно «виріс» у ціні всюди, навіть у країнах, де він ще не набув значного розвитку. В плані імплементації «зелених», «цирових» та інших концепцій розвитку міст, це має велике значення і для України. Ухвалення Цілей сталого розвитку вважається потужним конструктивом, оскільки їх інтеграція в регіональне планування може стати наріжним каменем пост-ковідної згуртованості як Європи, так і України.

---

¹ Депривація - (від лат. *deprivatio* – втрата, позбавлення) – соціальний процес скорочення чи позбавлення звичних моментів якості життя, у т.ч. можливостей задоволення основних життєвих потреб індивідів або груп [14].

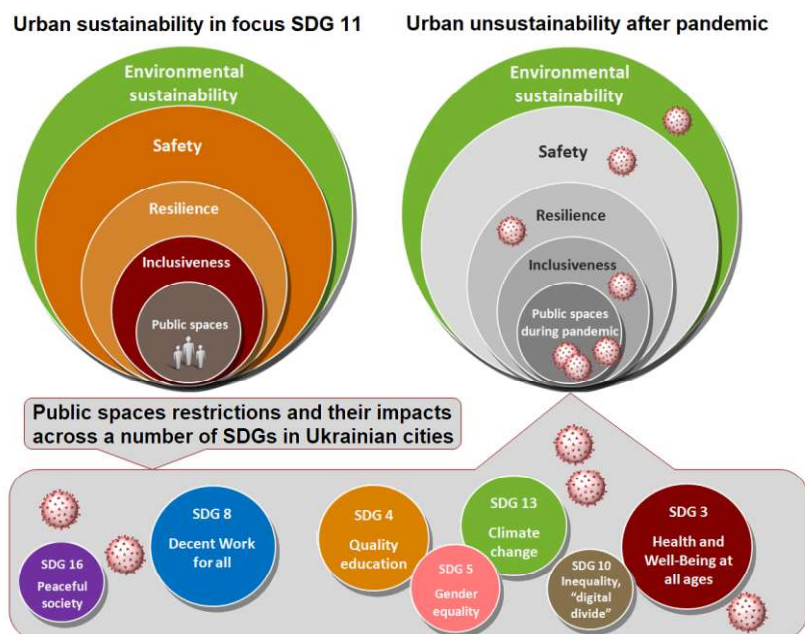

Рис. 1. Недовикористання функцій публічного простору через карантинні обмеження та їх вплив на досягнення Цілей сталого розвитку 2030 (розроблено автором)

Станом на кінець березня 2021 р. під тими чи іншими режимами обмежень продовжувала перебувати більшість європейських країн (рис.2). У прив'язці до ступеня жорсткості цих обмежень, їх тривалості і впливу на найбільш вразливі сектори економіки має оцінюватися і протиковідна політика.

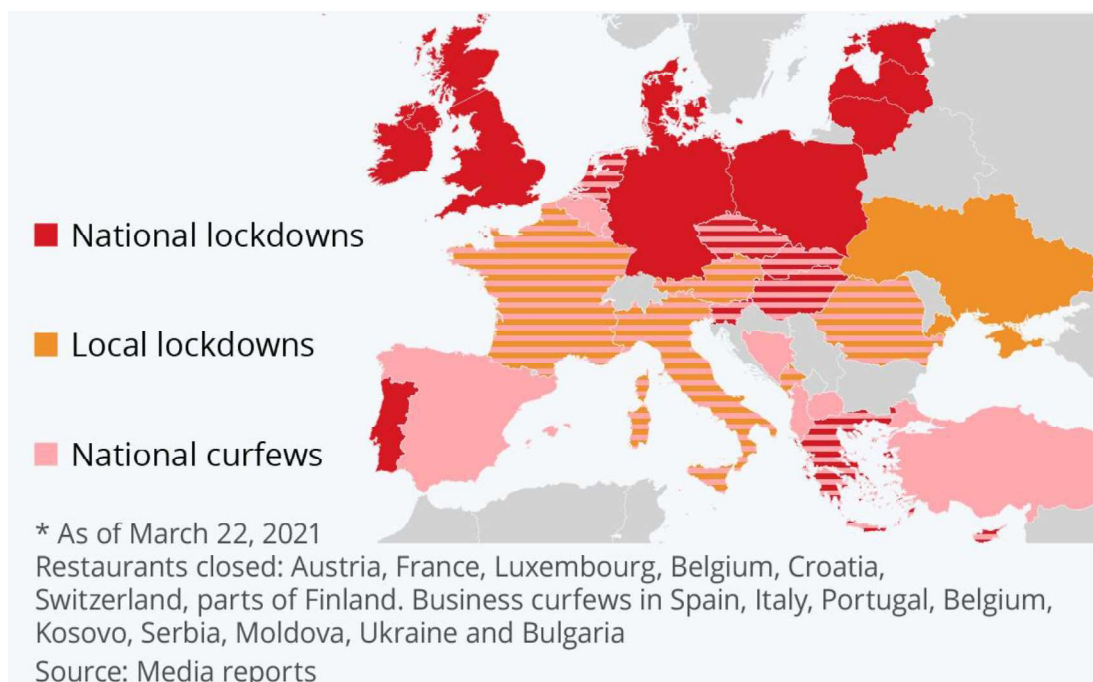

Рис. 2. Режим локдауну у деяких країнах Європи під час другої хвилі пандемії (березень 2021 р.) (Джерело: <https://www.statista.com/chart/23330/coronavirus-restrictions-europe-map>)

В одній з останніх праць, присвячених оцінюванню вразливості (чутливості) територій країн (регіонів) щодо пандемії та запроваджених заходів, йдеться про перелік характеристик, які мають бути взяті на озброєння аналітиками і планувальниками в аналізі відповідей країн і регіонів на коронавірусні виклики:

- Рівень зайнятості у секторах підвищеного ризику;
- Залежність від туризму;
- Залежність від міжнародної торгівлі;
- Відсоток людей, яким загрожує крайня бідність;
- Частка безробітних серед молоді;
- Частка зайнятих на малих підприємствах;
- Частка самозайнятих;
- Частка осіб, що регулярно перетинає кордони;
- Регіональний валовий продукт;
- Державний борг;
- Якість управління [18].

Кожна з цих характеристик і синергетична їх взаємодія вже зумовила і ще тривалий час буде зумовлювати неоднозначність регіональної картини наслідків COVID-19. Зрозуміло, що найбільш болючий удар відчули країни з великим сектором послуг, значною часткою малого бізнесу або включені у міжнародні ланцюги економіки, а також ті, що заробляють суттєву частку свого валового продукту за рахунок туризму. Поєднання зазначених показників з іншими дозволяє фахівцям-планувальникам зробити висновки про розвиток подій і суспільно-географічну специфіку виходу з коронакризи: від метрополій, які в більшості зазнали найбільшого удару, проте завдяки розгалуженій економіці можуть пережити швидке відновлення, до периферійних чи ізольованих районів, які були відрізані від швидкого проникнення інфекції, проте відчули наслідки припинення сталого транспортного сполучення і ризику недопостачання критично важливих продуктів. Переживатимуть свій нелегкий шлях одужання туристичні райони, причому шляхи відновлення будуть залежати від типу туристичної діяльності (події, масовий туризм, відпочинок, зелений туризм тощо), а також просторово-часової доступності туристської дестинації, її значення.

Пандемія стала принципово новим викликом, що спричинив як безпосередні економічні, соціальні, професійні шоки, спричинені локдаунами та трансформаціями у сферах та індустріях, пов'язаних з персональними контактами та переміщеннями, так і віддалені наслідки у вигляді прискорення структурних змін в економіках країн,

перерозподілу ресурсних потоків, змін в мобільності ресурсів, у т.ч. трудових, посиленої цифровізації тощо. Все це вимагатиме суттєвого коригування і регіональної політики і регіонального планування, значимість яких буде тільки зростати. Дуже важливою буде залишатися подальша інституціоналізація міського виміру цієї політики, адже саме міста є найважливішими агентами європеїзації та імплементації протипандемічних рішень в рамках ЄС і поза його межами. Вони ж є найбільш активними гравцями у відстоюванні прав на представництво власних інтересів на наднаціональному рівні стратегування просторового розвитку.

Надзвичайні події на кшталт COVID-19 стають каталізаторами суспільних змін. Аналіз висновків європейських аналітиків дозволяє зробити висновок про те, що проблеми і наслідки поширення у просторі нових інфекційних хвороб є глобальними, складними і нелінійними за своєю природою. Вони торкаються не тільки безпосередньо здоров'я людей, але і економіки, екології і розуміння середовища життєдіяльності як *специфічного агента соціальної дії*. Досвід протиепідемічних заходів окремих міст і країн стає двигуном нових інновацій і призводить до зростання ефективності міських економік, розвитку віддалених сервісних галузей, що глобально і системно впливатиме на форми організації життєдіяльності людей, спосіб їх життя, ціни на товари, землю, нерухомість, споживчий ринок тощо. Зазначені аспекти потребують подальших ґрунтовних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/woty>
2. Poom, A., Järv, O., Zook, M., & Toivonen, T. (2020). COVID-19 is spatial: Ensuring that mobile Big Data is used for social good. *Big Data & Society*. <https://doi.org/10.1177/2053951720952088>
3. Johns Hopkins Coronavirus Resource Center. URL: <https://coronavirus.jhu.edu/>
4. ECML Covid. URL: <https://covid-statistics.jrc.ec.europa.eu/>
5. European Centre for Disease Prevention and Control. URL: <https://www.ecdc.europa.eu/en/covid-19>
6. Giuliani, D., Dickson, M.M., Espa, G., Santi, F. (2020) *Modelling and Predicting the Spatio-Temporal Spread of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) in Italy*. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3559569>
7. Коронавірус у Чехії. Що змінилося після запровадження надзвичайного стану? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30485832.html>
8. Вирккунен Й. Борьба с распространением вируса и закрытие внутренних границ ЕС во время пандемии COVID-19: пример Финляндии // *Балтийский регион*. 2020. Т. 12, № 4. С. 83-102. DOI: 10.5922/2079-8555-2020-4-5.

9. Ehrentraut, O., Koch, T. & Wankmüller, B. (2020). Auswirkungen des Lockdown auf die regionale Wirtschaft. Welche Branchen und Regionen trifft der Ausnahmezustand besonders? URL: https://www.prognos.com/sites/default/files/2021-02/20200412_Prognos_Kurzexpertise_RegionaleBetroffenheit_Corona.pdf
10. Shifting b/orders in times of the pandemic. URL: <https://sfb1265.de/blog/shifting-b-orders-in-times-of-the-pandemic/>
11. Density & COVID-19 in New York City. URL: <https://chpcny.org/wp-content/uploads/2020/05/CHPC-Density-COVID19-in-NYC.pdf>
12. Potential impacts of COVID-19 on regions and cities of the EU. URL: <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/IMPACTS-COVID-19.pdf>
13. Johnson T., Dawes C., Fowler J., Smirnov O. (2020) Slowing COVID-19 transmission as a social dilemma: Lessons for government officials from interdisciplinary research on cooperation // *Journal of Behavioral Public Administration*. 3(1), 1-13. DOI: 10.30636/jbpa.31.150
14. Депривація // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26041
15. Flaxman S., Mishra S., Gandy A. et al. (2020) Report 13: Estimating the number of infections and the impact of non-pharmaceutical interventions on COVID-19 in 11 European countries. URL: <https://www.imperial.ac.uk/media/imperial-college/medicine/mrc-gida/2020-03-30-COVID19-Report-13.pdf>
16. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь, Київ: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 176 с.
17. Gross, J. (2021). Hope against hope: COVID-19 and the space for political imagination. *European Journal of Cultural Studies*. URL: <https://doi.org/10.1177/13675494211004594>
18. Böhme, K., Lüer, C. (2020). Die Auswirkungen von COVID-19 auf Regionalentwicklung in Europa // *Nachrichten der ARL* 03, 28-34. URL: https://shop.arl-net.de/media/direct/pdf/nachrichten/2020-3/nr_3-20_boehme_lueer.pdf.